

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини
Факультет соціальної та психологічної освіти
Кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
освітній ступінь «бакалавр»

«Соціальна робота з людьми похилого віку»

Виконала: студентка р33 групи,
денної форми навчання
спеціальності «Соціальна робота»

Зосіменко(Прищепа) Анна

Науковий керівник:

канд.пед.наук, доц. Полехіна В.М.

Рецензент:

канд.пед.наук, Бондаренко Г.В.

Умань - 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ
1.1.	Старість як соціально-демографічна проблем
1.2.	Основна законодавча база надання соціальних послуг для людей похилого віку
1.3.	Фахівець із соціальної роботи як компетентний професіонал, що працює з людьми похилого віку.
РОЗДІЛ 2	ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ ЛЮДЬМ ПОХИЛОГО ВІКУ
2.1.	Групи взаємодопомоги та клубна робота з людьми похилого віку.....
2.2.	Перспективи розвитку теоретичних і практичних можливостей активізації людей похилого віку
	ВИСНОВКИ.....
	СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.
	ДОДАТКИ.....

ВСТУП

Одним із найактуальніших соціально-демографічних викликів сучасного українського суспільства є старіння населення. Згідно з національними демографічними прогнозами, до 2025 року населення віком 60 років і старше становитиме понад 25% від загальної чисельності населення країни, а населення віком 65 років і старше - 18,4%. Тому вкрай важливо розробити грамотні механізми національної соціальної політики щодо літніх людей.

Якщо говорити про старіння і старість як про етапи життя людини, то вони є одними з основних для соціальної роботи.

Її основними важелями мають стати соціальна профілактика, соціальна допомога і соціальна підтримка. Методично правильна організація діяльності за цими напрямками допоможе створити сприятливий мікроклімат для соціалізації літніх людей. Успішній соціалізації літніх людей сприятиме спеціалізована соціальна робота для цієї вікової групи. Опанування майбутніми соціальними працівниками змісту соціальної геронтології навчить молодих людей розуміти проблеми людей похилого віку, обирати методи та форми взаємодії з ними, сприятиме формуванню толерантного ставлення в суспільстві до груп людей похилого віку.

Ключем до подолання ейджизму має стати розвиток державних і недержавних форм соціальної підтримки людей похилого віку, включення людей похилого віку в соціальне життя кожної спільноти (гарним прикладом у цій царині є досвід Польщі). Підвищення уваги до волонтерської підтримки літніх людей (приклад Великої Британії). Підтримка розвитку взаємодопомоги серед літніх людей (досвід Швеції). Позитивні кроки в напрямі ресоціалізації пенсіонерів включають відродження інститутів наставництва для літніх людей, роботу груп і клубів за інтересами для молоді та людей похилого віку, функціонування клубів за інтересами для людей, старших за 50 років. Нові підходи до пропаганди здорового старіння і

людського довголіття в ЗМІ допоможуть переосмислити роль старшого покоління в суспільстві. Волонтери, які навчають молодих людей основ догляду за хворими, також можуть зіграти важливу роль у підтримці життєвого тону літніх людей.

Необхідно також звернути увагу на освіту літніх людей старше 50 років і надати їм пільговий доступ до додаткової освіти, щоб вони стали фахівцями, яких потребує ринок праці. Для реалізації таких заходів також бажано організувати перенавчання населення і включити у зміст цього процесу найкращі зразки зарубіжного досвіду, а також наукові результати вітчизняних фахівців.

У рамках роботи над темою цього дослідження було проаналізовано різні підходи до розуміння старості в гуманітарних науках, на основі наукових результатів у царині соціальної роботи, соціології, філософії, психології, педагогіки, геріатрії, права і культурології було визначено зміст методик соціальної роботи та клієнтів соціальної роботи, було визначено зміст методів соціальної роботи та зміст активації клієнтів соціальної роботи.

Питанням змісту та впровадження соціальних технологій для активізації споживачів займалися Капська А.Ю. [21], Ліфарева Н.В. [50], Словацька К.І. [56], Надвінічна Т.Л. [52], Дичковська І.М. [17] та інші дослідники. були вивчені.

Важливу роль у цих дослідженнях відіграють роботи Хорішни Н.М. [12], Поліщук В.А. [30], Карпенко О.Г. [22], Тименко В.М. [41], Патинок О.П. [54], Овод Ю.В. [53], Аспекти професійного розвитку та діяльності соціальних працівників, що відображають проблеми та потребу в навчанні та професійному зростанні. У контексті аналізу теми дослідження було роз'яснено наукові концепції та теорії К.Р. Поппера [33]. Крім основних наукових концепцій вищезгаданих учених, було проаналізовано національне законодавство у сфері регулювання змісту і характеру соціальної роботи та соціальних послуг [1-3].

Актуальність цієї роботи полягає в необхідності вивчення можливості фахівців із соціальної роботи відновити і продовжити ефективне функціонування в суспільстві людей похилого віку за допомогою технологій соціальної роботи, використовуючи внутрішні ресурси своїх клієнтів.

Загалом, рівень наукових розробок щодо використання соціальної роботи з людьми похилого віку досить низький у царині використання активації літніх клієнтів. Існує гостра необхідність у постійному дослідженні практичного досвіду застосування соціальної роботи з людьми похилого віку. Незважаючи на досить високий рівень наукової розробленості змісту соціальних технологій, необхідне подальше вивчення змісту чинників активізації людей похилого віку на прикладі роботи з клієнтами соціальної роботи.

Це розуміння необхідності вивчення особливостей соціального обслуговування людей похилого віку призвело до рішення про вибір теми випускної кваліфікаційної роботи: **«Соціальна робота з людьми похилого віку»**

Мета роботи – проаналізувати зміст соціальної роботи з людьми похилого віку, та з'ясувати рівень і перспективи їх використання фахівцями соціальних служб

Для реалізації мети дослідження необхідно розв'язати такі **завдання**:

1. Проаналізувати проблеми, які ведуть за собою старіння сучасного суспільства;
2. З'ясувати правову складову в соціальній роботі з людьми похилого віку
3. Виявити основні якості фахівця із соціальної роботи, що працює з людьми похилого віку.
4. З'ясувати перспективи розвитку теоретичного та практичного
Перспективи розвитку теоретичних і практичних можливостей активізації людей похилого віку

Об'єктом роботи є технології надання соціальних послуг людям похилого віку.

Предмет дослідження - використання соціальних послуг людьми похилого віку.

Практична значущість дослідження: встановлені у процесі дослідження факти і сформульовані на їх основі висновки можуть бути використані студентами психолого-педагогічних факультетів з метою вивчення питань потенціалу використання геронтологічних послуг в соціальній роботі; при вивченні курсів «Соціальна геронтологія», «Соціальна робота з різними групами клієнтів» тощо; практичними психологами, соціальними працівниками в роботі з людьми даної вікової категорії

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота здійснювалась шляхом вивчення та узагальнення статистичних даних щодо надання соціальних послуг людям похилого віку, при обслуговуванні населення в закладах соціальної сфери України.

Методологія дослідження. В дослідженні було використано і конкретно наукові методи, зокрема: аналіз, синтез, узагальнення, дедукція, індукція, моделювання, проектування. Порівняння та узагальнення наукових джерел з питань надання соціальних послуг людям похилого віку, обслуговування населення в закладах соціальної сфери України. Соціального захисту людей похилого віку; вивчення державних документів з питань соціального захисту людей похилого віку.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні і практичні результати дослідження було представлено на семінарах та колоквиумах, науково-практичних конференціях, на засіданнях кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи та Центру родинного виховання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини «Просоціальна особистість у гендерному вимірі: теоретико-методологічні аспекти» (Умань, 2023), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні

проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи « (Умань, 2022 р.), Науково-практичний семінар «Управління соціальною роботою, Всеукраїнській науково-практичній конференції «Міждисциплінарний колоквиум «Актуальні питання підготовки докторів філософії в Україні та закордоном» 21 лютого 2022 року «Аспекти підготовки соціальних працівників щодо надання геронтологічних послуг»

1. Полехіна В.М., Зосіменко А. СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОБСЛУГОВУВАННЯ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ «Проблеми та перспективи соціальної роботи та психології в умовах війни»: матеріали II-ої Всеукраїнської студентської науково-практичної онлайнконференції (Умань, 2 березня 2023 рік) / ред. кол.: Коляда Н.М., Кравченко О.О., Албул І.В., Матрос О.О., Лисенко А. О. – Умань: УДПУ, 2023. – 195 с С. 68-71

Структура дослідження. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, додатку, списку використаних джерел (---джерела). Загальний обсяг роботи становить ... сторінки, з них ... сторінок основного тексту. Робота містить - таблицю, - рисунка

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДЕЙ ЛІТНЬОГО ВІКУ

1.1. Старість як соціально-демографічна проблема

Старіння є невід'ємним елементом розвитку особистості. В онтогенезі людини виділяють періоди дитинства, юності, зрілості та старості. Межа між періодом зрілості та початком старості майже невлонима, що обумовлює розбіжності у визначенні віку, з якого починається старість. У науковій літературі [55, 46,] зазначені різні підходи до трактувань поняття „людина похилого віку”, „старість” та „старіння”. Проаналізуємо деякі з них.

Отже, люди похилого віку - це особи, які прожили відносно довге життя, внаслідок чого вони відчувають визначені психофізичні обмеження незалежно від наявності чи відсутності захворювань, в деяких випадках вони функціонально недієздатні, тому їм необхідна допомога зі схорони. [63]. Згідно з класифікацією Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), осіб у віці від 60 до 74 років відносять до категорії людей літнього віку, від 75 до 89 років - до старих людей, а від 90 років і старших - до довгожителів. Деякі американські фахівці пропонують іншу класифікацію, у якій розрізняють людей старшого віку як «молодих літніх» - 65-74 років, старих - віком 75-84 і дуже старих - 85 років і старших [53].

Поняття «людина похилого віку» в Україні стійко асоціюється з віком виходу особи на пенсію, який згідно із Законом України «Про пенсійне забезпечення» становить 55 років для жінок і 60 - для чоловіків [52].

Заслуговує на увагу думка відомого українського геронтолога В.Фролькіса [71], який вважав, що навіть при розгляді старіння як найуніверсальнішого явища природи спостерігаються парадокси: кожний легко визначає різницю між молодою та старою людиною, але ніхто не може дати вичерпну наукову характеристику сутності старіння та механізмів його розвитку.

Саме у зв'язку з даними обставинами люди літнього віку як особлива соціальна група потребують підвищеної уваги зі сторони суспільства і держави та представляють собою специфічний об'єкт соціальної роботи.

Для ХХ ст. характерні колосальні демографічні зміни: на початку століття у світі проживало 1 млрд. 630 млн. людей, проте до кінця ХХ ст. ця цифра виросла в 3,7 рази, тобто перевищила 6 млрд. За три попередніх століття (1600-1900 рр.) чисельність населення збільшилась тільки в 3 рази, а за одне теперішнє - майже в 4 рази. Отже, швидкими темпами збільшується ріст населення.

За даними ООН, в 1950 році в світі було 214 млн. людей старших 60 років, до 2025 року прогнозують - 1100 млн. Чисельність людей похилого віку за цей час зросте в 5 раз, тоді як населення планети збільшиться лише в 3 рази. У зв'язку з цим стали говорити про „старіння” суспільства. Таким чином, більше всіх інших параметрів в післявоєнний час змінилась вікова структура населення, яка визначається рівнями народжуваності та смертності. Вікова структура демонструє темпи відтворення населення, окрему вагу кожної вікової групи, вказує долю економічно активного населення (відповідно, і ступінь забезпеченості країни трудовими ресурсами). Звідси можна отримати вихідні дані для розрахунку співвідношення чисельності дітей і старшого покоління. Аналізуючи ці цифри, ми наочно переконуємося, що в останні десятиліття швидше за інших росте група людей літнього віку.

СТАТТІСучасні демографічні характеристики населення світу включають у себе демографічний профіль світу характеризується низькою чисельністю дітей і молодих людей та молодих людей і високою часткою літніх людей. За даними міжнародної статистики, кожен десятий житель планети сьогодні перебуває у віці 60 років і старше.

Велика частка населення світу перебуває у віці 60 років і старше: до 2050 року кожна п'ята людина буде у віці 60 років, а до 2150 року третина населення планети досягне цього віку [8].

Статистика чисельності, складу та розміщення населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://lection.com.ua/statistics/stat/statistika-chiselnosti-skladu-ta-rozmischennya-naselennya-statistika>>. – Загол. з екрану. – Мова укр.

На цьому тлі дослідження, проведене Інститутом демографії Національної академії наук України, показало, що здебільшого лише 1% літніх людей практично здорові та не мають хронічних захворювань. Крім того, п'ята частина літніх людей у віці 60 років і старше живуть самі.

П'ята частина літніх людей віком 60 років і старше живуть самі, а кожен десятий не в змозі подбати про себе.

- не в змозі подбати про себе. 5-6% пенсіонерів прикуті до ліжка [3].
Інститут демографії та соціальних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.idss.org.ua/>>. – Загол. з екрану. – Мова укр

Тому одним із головних сучасних завдань нашого суспільства є створення належних умов для літніх людей.

Створення відповідних умов для літніх людей. Перехід до нових принципів розвитку та до нового набору цінностей і перегляду цінностей країни - це коригування життя всіх поколінь.

Життя всіх поколінь, включно з літніми людьми, потребує коригування.

Соціальний статус літніх людей змінюється, в основному, у зв'язку з припиненням або обмеженням трудової діяльності, трансформацією цілісних орієнтирів, способу життя і самого спілкування, а також перетвореннями, розвитком різноманітних ускладнень у соціальній та психологічній адаптації, зумовлених зміною соціального статусу людей похилого віку. Які диктують необхідність розроблення та впровадження особливих підходів, форм і

методів соціальної роботи з людьми похилого віку з метою адаптації до нових ситуацій.

Виділяють три основні типи вікової структури населення.

Перший (до нього належать більшість країн, які розвиваються з високим рівнем народжуваності і смертності і порівняно низькою середньою тривалістю життя), відрізняється дуже високою кількістю дітей (до 15 років) в загальній чисельності населення і невеликим процентом людей похилого віку (60 років і старші).

Другий тип характеризується майже рівними частинами молодшої і старшої вікової групи, невеликим приростом населення. До цього типу належать, в основному, країни Східної Європи.

До **третього типу** відносяться країни Західної Європи, Північної Америки, Японія, Австралія. Характерні особливості цього типу: невисока народжуваність, порівняно низька загальна смертність і відносно велика тривалість життя. [21]

Демографи називають перший тип „прогресивним”, так як йому відповідає високий показник природного приросту населення, другий - „стаціонарним”, тут природній приріст знаходиться на незмінному рівні, третій - „регресивним”, він відрізняється великою частиною людей похилого віку і звуженим або спадаючим ростом населення.

Вік окремої людини визначається прожитими роками. Як визначити вік суспільства в цілому? Для відповіді на це запитання існують різні шкали, побудовані на окремій вазі старшої вікової групи в загальній чисельності населення. Нижня межа старшої вікової групи від 60 до 65 років.

ООН використовує свою шкалу для оцінки демографічної структури населення. В ній закладено більш високий віковий поріг (65 років) і використовується інша градація при визначенні окремої ваги старшого

покоління в загальній чисельності населення: 4% і менше - населення країни молоде; від 4% до 7% - населення старе. Зазначимо, що при такому підході населення практично всіх країн оголошується старим і дуже старим.

Процес старіння населення - явище відносно нове. Він почався безпосередньо після так званої демографічної революції, проявом якої був прогресивний спад показника народжуваності. Як зазначають науковці Р.Яцемірская та І. Беленькая [] першими на цей шлях вступили Франція і Фінляндія, в яких демографічна революція настала на початку XIX ст. У XX ст. процес демографічного старіння охопив всі європейські країни, потім, багато країн на інших континентах.

У індустріально розвинутих країнах процес старіння населення почався приблизно 30 років назад і розвивався наростаючими темпами. Цей процес поки не зачепив слаборозвинуті країни, однак на думку демографів ООН, різкий спад народжуваності в цій частині світу, буде означати початок активного старіння населення, що проявиться вже в майбутньому десятилітті. Явище старіння характеризує початок нового етапу розвитку демографічних відношень і викликає серйозні демографічні, економічні, суспільні, соціопсихологічні, культурні та медичні наслідки.

У соціальній роботі Е.Холостова [73] виділяє чотири групи проблем, які веде за собою старіння сучасного суспільства. По-перше, це демографічні і макроекономічні наслідки, які зачеплять такі характеристики як:

- показник народжуваності;
- подовженість життя, і особливо важливі межі довголіття, а також кількість літніх людей, які хотіли би досягнути їх;
- розподіл матеріальних ресурсів між представниками різних поколінь;
- відношення до колективної відповідальності за забезпечення відповідних стандартів і якості життя пенсіонерів;
- рівень виробництва праці;

По-друге, відбудуться суттєві зміни у:

- структурі сімейних відносин;
- системі підтримки один одного у людей різних поколінь;
- характері вибору майбутньої професії;
- структурі потенційної зайнятості.

По-третє, зміна демографічної структури відіб'ється на ринку праці, а саме:

- зміниться співвідношення між розумовою і фізичною працею і відношення суспільства до трудової діяльності;
- виникне необхідність перекваліфікації працівників в похилому віці;
- трансформується відношення похилих працівників і роботодавців до трудової діяльності, як такої, і до проблеми виходу на пенсію;
- постане питання про професійну орієнтацію для людей похилого віку;
- зміняться пропорції зайнятості серед жінок і чоловіків, поскільки жінок в похилому віці значно більше, ніж чоловіків;
- загостриться соціальний характер проблеми безробіття, я потрібні будуть нові підходи до її вирішення;
- підвищаться вікові межі виходу на пенсію.

По-четверте, зміни торкнуться функціональних здібностей і стану здоров'я похилих людей, і виникнуть серйозні наслідки для соціальних служб. Наприклад, можна представити, що:

- люди похилого віку стануть необхідним ресурсом для ринку праці та життєдіяльності суспільства як на макро- так і на мікро-рівнях;
- зміняться потреби при догляді за похилими людьми, і в потребі соціальних послуг;
- відбудуться серйозні зміни, пов'язані з інтенсивністю, ефективністю і результативністю медичного і соціального обслуговування літніх людей.

Очевидно, що вище перераховані фактори представляють лише вершину айсберга об'єктивних змін у житті суспільства. До них потрібно додати і широкую гамму суб'єктивних факторів, які, безумовно, змінять і

внутрішній світ людини, представника будь-якого покоління, що входить у „суспільство літніх“.

Розповсюдженою є думка, що головним фактором процесу старіння є зниження смертності і збільшення тривалості життя. Однак це переконання, хоча і представляється досить логічним, в повній мірі не відповідає дійсності. Основним чином, мова йде про те, що смертність знижується, головним чином, в самих молодших вікових тупах і збільшення середньої тривалості життя було б фактором більш переконливим, ніж у випадку зниження смертності в середніх і старших вікових групах. Якщо б одночасно не проявлялась дія іншого фактора. В результаті таких змін смертності в структурі населення збільшилась би доля дітей, молоді, людей працездатного віку, а для старшого віку зменшилась би і знизилось би значення фактора демографічної старості.

Важливим фактором демографічного старіння є зниження рівня народжуваності. Чим менше народжувалось дітей, тим меншою була їх частика в загальній структурі населення, а отже збільшується частина людей старшого віку. В подальшому, якщо стабілізується народжуваність і в той же час не будуть вичерпані можливості зниження смертності людей середніх і старших вікових груп, основним показником демографічного старіння стане зменшення смертності та збільшення середньої тривалості життя.

Демографічна особливість України - значне перевищення чисельності жінок над чисельністю чоловіків, причому така диспропорція найбільш типова для старших вікових груп.

У даний час жінок працездатного віку - 28% від загальної кількості, а тих хто молодший від цього віку, - лише 21%. Це співвідношення є однією з причин сьогоденного зменшення народжуваності, а разом з тим і чисельності населення, і в ньому ж криється вірогідність ще більшого зменшення цих величин у майбутньому.

Серед людей літнього віку, які вийшли на пенсію, жінок втрое більше, ніж чоловіків. Зазначимо, що чоловіків і жінок у віці 35-39 років приблизив

порівно, проте після 55 років виникає значний дисбаланс. На 1000 чоловіків 65-69 років припадає 1700 жінок, а у тих, кому за 70 років, кожному із 1000 чоловіків відповідає 3100 їх ровесниць.

1.2. Основна законодавча база надання соціальних послуг для людей похилого віку

Національна політика України щодо людей похилого віку формується у взаємозв'язку з міжнародними основними документами, існує вже досить тривалий час і широко відображена в національному законодавстві.

Основною законодавчою базою надання соціальних послуг для людей похилого віку можна вважати:

- Закон України "Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні"
- Закон України "Про соціальні послуги"
- Порядок надання соціальних послуг особам з інвалідністю та особам похилого віку, які страждають на психічні розлади, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26 червня 2019 року № 576
- Постанова Кабінету Міністрів України від 03 березня 2020 року № 185 "Про затвердження критеріїв діяльності надавачів соціальних послуг"
- Постанова Кабінету Міністрів України від 01 червня 2020 року № 428 "Про затвердження Порядку регулювання тарифів на соціальні послуги"
- Наказ Міністерства соціальної політики України від 23 червня 2020 року № 429 "Про затвердження Класифікатора соціальних послуг"
- Постанова Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2020 року № 772 "Про затвердження Типового положення про будинок-інтернат для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю"
- Постанова Кабінету Міністрів України від 01 червня 2020 року № 587 "Про організацію надання соціальних послуг"
- Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 12 серпня 2011 року № 312 "Про затвердження Порядку влаштування бездомних

осіб похилого віку та інвалідів до стаціонарних соціально-медичних установ та інших закладів соціальної підтримки (догляду)"

- Наказ Міністерства соціальної політики України від 16 листопада 2020 року № 769 "Про затвердження форм документів, необхідних для надання соціальних послуг"

дотримання міжнародних норм щодо людей літнього віку в законодавстві України. Конституція України ст.34 Положення "Про порядок організації надомного обслуговування одиноких пенсіонерів будинками-інтернатами" затверджене Міністерством соціального забезпечення УРСР від 17.10.1980 р. Тимчасове положення про надомне обслуговування одиноких пенсіонерів (1985)

У 1990-х роках було прийнято Закони України «Про пенсійне забезпечення» (1991), «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» (1991), «Основи законодавства України про загально-обов'язкове державне соціальне страхування» (1998).

Важливими серед законів України, ухвалених протягом останніх років, варто відзначити наступні: «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» (2011), «Про внесення змін до Основ законодавства України про охорону здоров'я щодо удосконалення надання медичної допомоги» (2011) та ін.

У нашому дослідженні згідно законодавства ми розглядаємо під *отримувачами послуг осіб* з інвалідністю та осіб похилого віку, які страждають на психічні розлади

Надавачами соціальних послуг є - юридичні та фізичні особи, фізичні особи - підприємці, включені до розділу "Надавачі соціальних послуг" Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг. Критерії діяльності

надавачів соціальних послуг затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2020 року № 185 (далі - надавачі соціальних послуг).

Особи з інвалідністю, особи похилого віку відповідно до індивідуальних потреб можуть отримувати соціальні послуги, перелік яких затверджується Мінсоцполітики, у тому числі:

Догляд (у тому числі вдома, стаціонарний, денний, персональний асистент);

транзитне підтримане проживання/учбова соціальна квартира (будинок);

соціальний супровід (у тому числі соціальна адаптація, соціально-трудова адаптація);

соціальна реабілітація;

тимчасовий відпочинок для осіб, які здійснюють догляд за дітьми / особами з інвалідністю;

фізичний супровід осіб з інвалідністю, зокрема з інтелектуальними, сенсорними, фізичними, моторними, психічними та поведінковими порушеннями;

транспортні послуги.

Щодо *вартості* соціальних послуг особам з інвалідністю, особам похилого віку можуть надаватися як за плату, так і безоплатно.

Надавачі соціальних послуг державного та комунального секторів надають всі соціальні послуги за рахунок бюджетних коштів незалежно від доходу отримувача дітям з інвалідністю, особам з інвалідністю I групи та особам, яким завдано шкоди бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією.

Для інших категорій громадян, середньомісячний сукупний дохід яких становить менше двох прожиткових мінімумів для відповідної категорії осіб всі соціальні послуги також надаються за рахунок бюджету.

З установленням диференційованої плати в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, надаються соціальні послуги отримувачам соціальних послуг, середньомісячний сукупний дохід яких перевищує два прожиткові мінімуми, але не перевищує чотири прожиткові мінімуми для відповідної категорії осіб.

За рахунок отримувача соціальних послуг або третіх осіб надаються соціальні послуги:

- 1) отримувачам соціальних послуг, середньомісячний сукупний дохід яких перевищує чотири прожиткові мінімуми для відповідної категорії осіб;
- 2) понад обсяги, визначені державним стандартом соціальних послуг.

При цьому, середньомісячний сукупний дохід отримувача соціальних послуг для визначення права на отримання соціальних послуг за рахунок бюджетних коштів або з установленням диференційованої плати визначається шляхом автоматизованого обміну наявними даними між інформаційно-телекомунікаційними системами органів влади, підприємств, установ, організацій за один квартал, який передує місяцю, що є попереднім до місяця звернення, та обчислюється шляхом ділення середньомісячного сукупного доходу його сім'ї на кількість членів сім'ї, які включаються до її складу. Методика обчислення середньомісячного сукупного доходу сім'ї затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення.

Тарифи на соціальні послуги та соціальні послуги із встановленням диференційованої плати встановлюються надавачем соціальних послуг відповідно до Порядку регулювання тарифів на соціальні послуги,

затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 01 червня 2020 року № 428.

У разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях можуть бути прийняті рішення про надання за рахунок бюджетних коштів інших соціальних послуг та/або іншим категоріям осіб, ніж зазначені вище.

Надані соціальні послуги під час дії воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях надавачами соціальних послуг державної/комунальної форми власності (надання притулку, догляд, підтримане проживання, натуральна допомога, транспортні послуги тощо) особам із числа внутрішньо переміщених осіб за новим місцем їх проживання/перебування, які опинилися у складних життєвих обставинах через шкоду, завдану бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією, фінансуються у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Підстави, за яких соціальні послуги не надаються безоплатно

Соціальні послуги стаціонарного догляду, паліативного догляду, догляду вдома, підтриманого проживання не надаються безоплатно особам з інвалідністю, особам похилого віку в разі:

соціальні послуги їй надає особа, якій призначено компенсацію фізичним особам, які надають соціальні послуги з догляду на непрофесійній основі, компенсацію фізичним особам, які надають соціальні послуги з догляду без здійснення підприємницької діяльності на професійній основі, щомісячну грошову допомогу особі, яка проживає разом з особою з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу, яка за висновком лікарської комісії медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, на догляд за нею, щомісячну компенсаційну виплату на догляд за особою з інвалідністю I групи, а також за особою, яка досягла 80-річного віку, в установленому законодавством порядку;

особа з інвалідністю, особа похилого віку надає соціальні послуги іншій особі та отримує щомісячну компенсаційну виплату на догляд за особою з інвалідністю I групи, а також за особою, яка досягла 80-річного віку, в установленому законодавством порядку.

1.3. Фахівець із соціальної роботи як компетентний професіонал, що працює з людьми похилого віку.

Робота з літніми людьми вважалася і продовжує вважатися одним із найскладніших у психологічному плані завдань. Саме тому соціальні працівники потребують універсальної підготовки з усіх аспектів людей похилого віку та старості, а також усвідомлення величезної кількості психологічних, психопатологічних, фізичних, моральних та етичних проблем, що виникають у цій віковій групі. Необхідно розуміти, що люди похилого віку - це група, що характеризується цілою низкою внутрішніх відмінностей. Важливо розглядати кожну групу з розривом не більше 5-10 років, а не змішувати всі групи літніх людей.

Для прогнозування потреби в соціальних послугах і соціальній роботі необхідно розглядати динаміку зростання кількості людей у віці 75 років і старше, а не зростання загальної чисельності населення у віці 55 років і старше. Дослідження показують, що 80% людей у віці 75 років і старше є найбільш уразливими і потребують повноцінної допомоги та послуг.

Під час роботи з літніми людьми важливо враховувати, що люди похилого віку мають різний життєвий досвід, що й робить їх унікальними. Тому важливо спрямовувати їх відповідно до їхніх індивідуальних здібностей. У молодих людей і людей середнього віку різні уявлення про те, якими мають бути бабусі й дідусі, як вони мають поводитися, що вони повинні і чого не повинні робити. Під час роботи з літніми людьми соціальним працівникам необхідно позбутися цих уявлень і звернути пильну увагу на те, що літні люди вважають важливим для себе.

Пріоритетним напрямком роботи з літніми та людьми похилого віку є надання соціальної підтримки та зміцнення почуття компетентного функціонування. Під час роботи з цією категорією людей бажаними та необхідними для фахівців вважаються такі якості:

позитивний досвід життя зі старими людьми;

справжня, щира повага до старості;

здатність і бажання навчитися чому-небудь у старих людей;

переконання, що останні роки життя можуть бути досить наповненими;

терпіння;

здатність протистояти стереотипам і міфам про старих людей;

знання психологічних і соціальних особливостей людей похилого віку;

здорові установки у ставленні до власної старості.

Соціальним працівникам необхідно враховувати, що люди похилого віку психічно нестійкі і часто дратівливі. Особливо важливо соціальним працівникам оволодіти мистецтвом спілкування з літніми людьми. Інакше може виникнути міжособистісне незрозуміння і відкрита ворожість один до одного. Оволодіти мистецтвом спілкування з літніми людьми - завдання не з легких. Крім уміння слухати, необхідно зібрати об'єктивну інформацію про людину, проаналізувати ситуацію і визначити, які труднощі в неї об'єктивні, а які зумовлені суб'єктивним досвідом.

Важливо не дозволяти літній людині проявляти ініціативу в розмові та подальшому контакті. Соціальному працівнику необхідно спрямувати бесіду в потрібне русло в дружній манері. Важливо вміти гідно завершити бесіду, не ображаючи літню людину, і своєю поведінкою запевнити літню людину в тому, що всі її проблеми будуть розглянуті та, за можливості, задоволені.

Найкращими показниками професіоналізму соціального працівника є довіра з боку літньої людини, прийняття її порад і здатність спрямувати літню людину на самостійне розв'язання особистих проблем.

На думку експертів, люди можуть отримати визнання і соціальний статус, тільки беручи участь у житті суспільства. І хоча після виходу на пенсію люди похилого віку часто ведуть активне життя, їм зазвичай не вистачає активних взаємин.

Якщо розглядати вихід на пенсію як "відхід із нормального життя", то цю втрату для літніх людей необхідно компенсувати іншими інтегративними видами діяльності, щоб уникнути соціальної ізоляції, що спричиняє психологічні проблеми та прискорює процес старіння.

Участь літніх людей у суспільному житті може набувати кількох форм. Одна з них, найбезпосередніша, - політична, яка проявляється не тільки в голосуванні на виборах, а й в участі в політичному житті на місцевому, регіональному та національному рівнях. Іншою формою соціальної участі є волонтерство, яке охоплює широкий спектр діяльності, включно зі спортом, культурою та соціальною роботою.

Участь літніх людей у волонтерській діяльності широко поширена в усьому світі. Волонтерські організації характеризуються такими ознаками:

вони організовані для захисту спільних інтересів своїх членів;

членство є добровільним, що означає, що керівництво має відносно невеликий вплив на членів і завжди є можливість покинути організацію;

члени добровільних асоціацій працюють безкоштовно.

У Швеції, де високо розвинена державна система соціального захисту, 50 відсотків населення активно залучені до добровільної діяльності. Водночас саме молоді люди віком 60-70 років лідирують за кількістю годин, які вони витрачають на волонтерство. Людей похилого віку приваблює у волонтерстві вільний вибір діяльності, незалежність і бажання не бути пов'язаними будь-якими обмеженнями чи складним графіком роботи.

Лише в останнє десятиліття або близько того літні люди стали особливою соціальною групою, яка може слугувати свого роду козирем у політичній боротьбі. На думку міжнародних дослідників, сформований стереотип про політичну пасивність літніх людей не підтверджується емпіричними даними. У багатьох країнах частка людей, які беруть участь у виборах, збільшується з віком, досягаючи максимуму в 60-70 років. У розвинених країнах літні виборці становлять 25-30% електорату. Це призвело до того, що в багатьох країнах виникли ідеї створення політичних партій літніх, людей похилого віку.

Усі ці тенденції мають враховувати соціальні працівники під час роботи з літніми та людьми похилого віку.

РОЗДІЛ 2 ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ ЛЮДЬМ ПОХИЛОГО ВІКУ

2.1. Групи взаємодопомоги та клубна робота з людьми похилого віку

Люди похилого віку мають право на повноцінне життя. Це можливо тільки в тому разі, якщо вони беруть активну участь у розв'язанні проблем, які їх безпосередньо стосуються.

Соціальний захист людей похилого віку та пенсіонерів, з іншого боку, охоплює профілактику, підтримку та представництво.

Профілактика спрямована на підтримання благополуччя людей похилого віку шляхом зниження або усунення чинників ризику, що дає змогу запобігти їхньому поміщенню до стаціонарних закладів соціального обслуговування. Допомога означає надання літнім людям допомоги, необхідної їм для підтримання максимально можливого рівня незалежності.

Представництво - це захист інтересів літньої людини, визнаної недієздатною, від імені літньої людини з метою надання їй необхідної допомоги.

На 50-й сесії Генеральної Асамблеї ООН у березні 1995 року, в рамках підготовки та проведення Міжнародного року людей похилого віку (1999), було визначено принципи роботи з літніми людьми, які поділено на п'ять груп.

Принципи групи "Незалежність" ґрунтуються на тому, щоб люди похилого віку мали доступ до основних товарів і послуг, мали можливість займатися роботою та іншою діяльністю, що приносить дохід, брали участь в ухваленні рішень щодо закінчення трудової діяльності, жили в безпечному середовищі та отримували допомогу, щоб якомога довше залишатися вдома.

Принципи групи "Участь" відображають питання, що стосуються участі літніх людей у суспільному житті, їхньої активної участі в розробленні та

реалізації політики, що стосується їхнього благополуччя, а також можливості формування рухів і асоціацій літніх людей.

Принципи групи "Турбота" стосуються питань забезпечення турботи і захисту з боку сім'ї та суспільства, доступу до медичного обслуговування для підтримання і відновлення оптимального здоров'я та профілактики захворювань, а також доступу до соціальних і юридичних послуг.

Принципи групи "Реалізація внутрішнього потенціалу" закликають до того, щоб люди похилого віку могли повністю реалізувати свій потенціал і мали доступ до соціальних цінностей у сфері освіти, культури, духовного життя та відпочинку.

Принципи групи "Гідність" торкаються питання запобігання експлуатації, фізичного та психічного насильства над людьми похилого віку та забезпечення їхнього права на справедливе ставлення незалежно від віку, статі, раси/етнічної приналежності, інвалідності або іншого статусу, а також незалежно від їхнього трудового внеску.

На думку соціальних геронтологів західних країн, важливим завданням соціальної роботи є встановлення зв'язків між окремими людьми, сім'ями та громадами із зовнішніми та внутрішніми джерелами ресурсів, необхідних для виправлення, поліпшення та підтримання конкретних ситуацій.

Сьогодні важливу роль у вирішенні таких проблем відіграють групи взаємодопомоги.

Групи взаємодопомоги - це невеликі громадські об'єднання, члени яких допомагають один одному у вирішенні спільних проблем. На практиці вони складаються з п'яти-семи осіб, які живуть поруч і регулярно контактують одна з одною. Такі групи можуть виникати спонтанно, але найчастіше їх організовує один із найактивніших майбутніх членів. Групи самодопомоги потребують особливої підтримки з боку соціального працівника. Мета

групової роботи - зменшити вплив негативних явищ, а не подолати їх повністю (це неможливо), підтримати людей, сформувавши новий спосіб життя, поступово навчити позитивних життєвих навичок, а не повністю заперечувати минулі форми життя. Це не так. Водночас групи самопомоги не є панацеєю від усіх проблем, і багато проблем не можна розв'язати з їхньою допомогою. Досить поширеною ситуацією для літніх людей є "важка втрата" (смерть близької людини). У цьому випадку людям можуть допомогти групи допомоги при тяжкій втраті. Такі групи - це "тиха гавань", де люди можуть побути самими собою серед людей, які їх розуміють і співпереживають їм. Знаходження місця, де вони можуть висловити своє горе і печаль, не піддаючись осуду з боку інших, може стати важливою терапевтичною перевагою, звільняючи їх від важких переживань.

Водночас соціальні працівники, які працюють із літніми людьми, мають використовувати у своїй практиці три принципи: по-перше, вивчення особистості в соціальному середовищі; по-друге, розуміння психосоціального формування та розвитку особистості як життєвого процесу; по-третє, врахування соціокультурних чинників у формуванні та розвитку особистості.

Традиційно в українській літературі основна форма соціальної роботи з людьми похилого віку зводиться до реабілітаційної (медико-соціальної) допомоги. Одним із найефективніших засобів соціальної реабілітації людей похилого віку є їхня трудова та громадська зайнятість. Люди похилого віку, витіснені з професійної діяльності, часто відчують стрес.

На жаль, сучасне суспільство не може повністю задовольнити потребу в праці не тільки виокремлених категорій громадян, а й навіть осіб працездатного віку. Проте є певні перспективи в таких сферах, як малі та середні підприємства, фермерські господарства та присадибні ділянки.

Пенсіонери мають розуміти, що вихід на пенсію - це не фізична чи розумова бездіяльність. Люди похилого віку мають залишатися в центрі інтересів сім'ї, почуватися повноцінними громадянами та цікавитися суспільним життям. Корисним досвідом у цьому відношенні є створення так званих клубів за інтересами для літніх людей, де люди похилого віку можуть спілкуватися, виконувати певні суспільні функції, проводити спільні заходи або добровільно доглядати за іншими самими пенсіонерами [74].

Клуби, тобто свого роду об'єднання людей з однаковим соціальним статусом, політичними та релігійними поглядами, відомі ще з часів Стародавнього Риму. Спочатку це були установи винятково для чоловіків, потім з'явилися клуби для жінок, хлопчиків і дівчаток. Сьогодні клубна діяльність набуває найрізноманітніших форм.

Клуби для літніх людей стали з'являтися після Другої світової війни. У деяких будинках для літніх людей існує кілька таких клубів: клуби любителів романтики, клуби любителів тварин тощо. Завдання клубу - задовольняти різні духовні потреби своїх членів. Територія навколо клубу може бути використана любителями садівництва для демонстрації своїх навичок. Тут також можна розмістити лавки і столи під тентом. Дизайн приміщення клубу може мати позитивний вплив на самопочуття літніх людей.

Меблі в клубі мають бути нормальної висоти. Слід враховувати, що літнім людям може бути важко встати з низьких або м'яких стільців. Найбільш придатними є напівм'які стільці зі зручною посадкою і спинкою. Вони також можуть бути обладнані шафами для різних матеріалів, столом із книжками, магнітофоном, телевізором, настільними іграми та щоденною газетою.

Згідно з одним зі звітів, оптимальна кількість членів клубу становить від 40 до 60 осіб. Деякі клуби видають членські квитки і стягують членські

внески. Керівники клубу обираються таємним голосуванням (6-7 голосів) і переобираються щорічно.

Клуби літніх людей мають налагоджувати зв'язки з місцевою спільнотою, обираючи різні форми співпраці. Водночас вони можуть стати центрами, де розв'язуються різні питання, що зачіпають людей похилого віку.

Програма діяльності планується і враховує потреби літніх людей. Найпопулярнішими формами діяльності є освітні лекції, зустрічі з цікавими людьми, групове читання книжок і журналів та різні гуртки (наприклад, театр, вокальна музика, в'язання). Вони також намагаються організувати відвідування визначних пам'яток та екскурсії.

Такі клуби можуть створити відділ соціальної допомоги для виявлення причин бідності серед окремих членів клубу.

Вони можуть піклуватися про хворих або самотніх людей і організувати консультації зі спеціалізованими установами.

Клуби за інтересами можуть стати ефективним засобом запобігання виродженню груп самопомоги. Участь літніх людей у клубній діяльності, що проводиться під керівництвом соціального працівника, може мати оздоровчі ефекти, як-от відновлення навичок та інтересів у процесі спілкування, створення певного соціального середовища, зміна особистих настанов і оптимістичніше сприйняття себе й інших людей. Отже, у цьому разі має місце "груповий ефект".

Однак не всі люди похилого віку готові стати членами клубу, а деякі фізично не можуть прийти до клубу. У цьому випадку основні завдання соціального працівника полягають у такому

- Виявлення та реєстрація самотніх і немічних літніх людей, які потребують догляду вдома;

- зв'язатися і підтримувати контакт із профспілкою, у якій працював пенсіонер; і

- підтримувати зв'язок із Червоним Хрестом та іншими державними органами для надання підтримки самотнім пенсіонерам;

- допомога в оформленні документів, необхідних для встановлення опіки та піклування, а також для приймання в будинки-інтернати та територіальні центри.

- Надати низку послуг самотнім пенсіонерам.

Особливу увагу слід приділяти літнім людям, які пережили втрату близької людини. Тут можуть бути корисними відповідні методи соціальної роботи. Одним із найкращих методів є короткострокові лікувальні групи. Для літніх людей, які втратили чоловіка або дружину, дуже важлива можливість прийти в групу тяжкої втрати. Бона відчуває почуття смутку, відчаю або безпорадності і намагається знайти відповіді на питання "чому це сталося" і "що далі". Підтримка з боку сім'ї та друзів інтенсивна протягом трьох-чотирьох тижнів, але потім слабшає, і людина почувається ще більш самотньою. Вони також можуть відчувати, що інші не розуміють їхнього горя, хоча їм кажуть "змирися" і "не плач". У цьому випадку групи можуть стати місцем, де люди можуть висловити своє горе і скорботу, не боячись осуду з боку інших, і звільнитися від важких переживань [59].

Інший напрям - допомога соціальних працівників у створенні груп самопомоги, груп соціальної дії та груп самоврядування, що дають змогу як розв'язувати індивідуальні проблеми, так і проводити кампанії за постійні соціальні зміни для захисту своїх інтересів і прав.

Групи самопомоги - це невеликі групи, що створюються на місці, в яких члени, що мають спільну проблему (потреба, яку вони спільно вирішують), допомагають один одному. На практиці такі групи складаються

з п'яти-семи осіб, які живуть в одному районі та регулярно контактують одна з одною. Такі групи можуть виникати спонтанно, але найчастіше їх організовує один із найактивніших майбутніх членів або (рідше) соціальний працівник, який надає допомогу по дому. Кожен учасник таких груп не тільки приходить у групу, а й виконує допомогу, оновлюючи та розвиваючи свої власні ресурси.

Мета групи - пояснити наслідки негативних явищ, а не подолати їх повністю (що неможливо), підтримати людину, а не сформувати новий спосіб життя, поступово навчити позитивних життєвих навичок, а не повністю відкинути минулі життєві норми. Це не так.

На перший погляд, групи самопомоги схожі на терапевтичні групи. Однак ретельніший аналіз їхньої діяльності показує, що для груп самопомоги характерним є самоменеджмент і самопомога, а не управління з боку професійних працівників.

Інший аспект, який характеризує групи самопомоги, полягає в тому, що вони не мають ієрархічної структури, членам пропонується максимальна участь у житті групи, і вони можуть покинути її в будь-який момент.

Негативним аспектом таких груп є недотримання угод про конфіденційність.

Досвід роботи таких груп в Україні настільки обмежений, що повномасштабне дослідження поки що неможливе. Однак групи самопомоги потребують особливої підтримки з боку соціальних працівників, які працюють у місцевих органах влади. Відносини між групами самопомоги та соціальними працівниками потребують подальшого аналізу, як і характер їхніх взаємовідносин із системою соціального захисту загалом.

Ще одна сфера підтримки літніх людей, включена в нашу програму, - це волонтерство. Це включає в себе створення волонтерських асоціацій у містах України.

Основні цілі добровільних організацій.

- Надання літнім людям можливості принести користь своїй організації, нужденному суспільству, немічним, хворим, інвалідам і самотнім людям; домогтися поваги, почуття власної корисності та задоволення від того, що хтось може бути щасливим, допомагаючи іншим;

- Організація додаткових послуг із числа літніх людей, які добровільно допомагають своїм одноліткам;

- Надання людям похилого віку з низькими доходами і нездатним самотійно себе утримувати, можливості залишатися у своїх власних домівках і відтермінувати їхній перехід до інтернатних закладів;

- Виховання поваги до літніх людей як до рівноправних членів суспільства;

- Використовувати досвід і знання літніх людей для проведення консультацій з метою надання допомоги соціальним установам, школам і державним структурам; і

- покращувати стосунки між поколіннями; зміцнювати стосунки між людьми похилого віку та молоддю; передавати життєвий досвід, знання та навички молодим людям; підтримувати зв'язки між людьми похилого віку та їхніми теперішніми колегами й організаціями, в яких вони раніше працювали.

Види допомоги, яку надають волонтери, дуже різноманітні, але їх можна розділити на такі категорії:

- Догляд за будинком;

- Супровід людей до лікаря
- Купівля продуктів і доставка їх додому
- Виготовлення різного обладнання для полегшення життя людей похилого віку та інвалідів у їхніх власних квартирах;
- Відвідування занять з дітьми в школах-інтернатах для розумово та емоційно відсталих дітей;
- Робота з пацієнтами в лікарнях, будинках для людей похилого віку та центрах денного догляду.

Робота в центрах денного догляду.

Слід зазначити, що літні добровольці зазвичай використовуються в тих галузях, у яких вони є експертами. Добровольчі асоціації можуть створювати такі програми, як "Залучення пенсіонерів", "Перетин поколінь" тощо. Ці програми ведуть люди у віці 55 років і старше, які нещодавно вийшли на пенсію. Кандидати проходять попереднє навчання протягом години, потім щомісяця по чотири години.

Учасники програми "Пенсіонери разом" відвідують домівки людей похилого віку, людей з обмеженими можливостями, дітей із неблагополучних родин та дітей із фізичними, розумовими або емоційними вадами, підтримуючи постійний контакт, надаючи регулярні та необхідні послуги та спілкування.

Мета програми "Покоління разом" - створити можливості для спільного проведення часу, поглиблення знань одне одного, обміну досвідом і навичками літніх людей і розширення взаєморозуміння. Добровільні асоціації розробили і впровадили програми, що допомагають людям, які нещодавно овдовіли, адаптуватися до нового стану самотності (зазвичай їх проводять люди, які самі пережили подібне горе).

Фахівці часто застосовують інший підхід до людей, розглядаючи їх лише "як людей похилого віку, що є беспорядними жертвами і не в змозі змінити своє нещасливе життя". У цьому разі соціальному працівникові може здаватися, що він або вона вже знає все, що стосується людей похилого віку, знає, як їм допомогти, і переконаний, що всі його або її дії відповідають інтересам клієнта. При цьому ігнорується життєвий досвід, оточення, звички, навички та здібності - індивідуальність і потреби клієнта. Однак ці знання можуть допомогти у спілкуванні та розумінні потреб літніх людей. Молодим соціальним працівникам, зокрема, може бути важко зрозуміти людей похилого віку, які пережили стільки потрясінь, зазнали значних травм унаслідок війни, тоталітаризму та перебудови.

Досвід, ставлення, розуміння, цінності та очікування необхідно обговорити з користувачем і соціальним працівником. Важливо знати, що користувачі думають про мету послуги та очікувані результати.

Таким чином, надаючи підтримку літнім людям, соціальні працівники повинні дотримуватися певних правил.

По-перше, необхідно оцінювати потреби користувача у зв'язку з його життям і досвідом, але це не означає, що вони повинні глибоко або бездумно втручатися в особисте життя користувача. Також важливо не піддаватися впливу забобонів і не ставитися до літніх людей як до жертв. Навпаки, вони повинні визнавати свою позицію як людей, які дожили до поважного віку і несуть відповідальність за свої вчинки. Ще одне правило говорить, що важливо починати з ознайомлення з суб'єктивним поглядом літньої людини на своє оточення. Однак це не означає, що фахівці не несуть відповідальності за рішення, які ґрунтуються на їхньому досвіді і знаннях, і мають у всьому погоджуватися з літньою людиною. У процесі індивідуальної роботи фахівці повинні:

- Не допускати залучення літніх людей до негативних процесів старіння і допомогти їм зрозуміти, що в багатьох випадках їхні проблеми зумовлені обставинами, а не ними самими;

- За можливості заохочувати і підтримувати прагнення літніх людей брати на себе відповідальність за власне життя; і

- заохочувати літніх людей до участі в заходах, які сприяють їхньому почуттю інтеграції та життєвим цінностям.

У царині соціального обслуговування та допомоги людям похилого віку можна почерпнути важливі позитивні результати з досвіду зарубіжних фахівців у цій сфері.

З огляду на ці аспекти підтримки людей похилого віку соціальними працівниками, було розроблено програму соціально-педагогічної підтримки в адаптації людей похилого віку до виходу на пенсію.

2.2. Перспективи розвитку теоретичних і практичних можливостей активізації людей похилого віку

Для повного та всебічного опису й аналізу перспектив технологічного розвитку для активізації клієнтів соціальної роботи в Україні необхідне повне розуміння внутрішніх і зовнішніх чинників, що визначають зміст і перспективи технологічного впровадження, а також активізації в концепції державної соціальної політики, що, безумовно, є ще одним дослідницьким завданням, яке має стати предметом аналізу. У даному дослідженні ми вважаємо за необхідне визначити, в яких галузях практики та теорії соціальної роботи з людьми похилого віку використання технологій активаційної соціальної роботи є найбільш перспективним.

Для початку ми зосередимося на практичному потенціалі використання активації в соціальній роботі з літніми клієнтами. Оскільки практична діяльність професії соціального працівника перебуває в межах загального та галузевого законодавства, необхідно розділяти розуміння можливостей упровадження активаційних технологій у практику роботи установ і персоналу, а також у державну соціальну політику.

Нині послуги для літніх людей в Україні надають такі установи:

1. регіональні центри обслуговування одиноких непрацездатних людей похилого віку та інвалідів (спеціальні державні установи, що надають пенсіонерам, інвалідам, самотнім інвалідам та іншим соціально вразливим особам приблизно 40 різноманітних послуг, спрямованих на підтримання життєдіяльності та соціальної активності вдома, в умовах стаціонару, тимчасового та денного перебування)

2. будинки-інтернати загального типу для людей похилого віку та інвалідів (стаціонарні соціально-медичні заклади загального типу для постійного проживання людей похилого віку, ветеранів війни, праці та інвалідів, які потребують догляду, побутового та медичного обслуговування);

3. спеціальні будинки-інтернати для людей похилого віку (стаціонарні соціально-медичні установи загального типу для постійного проживання осіб похилого віку, особливо небезпечних рецидивістів та інших осіб, які підлягають адміністративному нагляду згідно з чинним законодавством, інвалідів, людей похилого віку, колишніх ув'язнених, які потребують побутового та медичного обслуговування, а також виховного впливу, а за рішенням органів місцевого самоврядування - людей похилого віку та інвалідів).

4. геріатричні будинки-інтернати (стаціонарні медико-соціальні заклади для осіб із тяжкими психічними розладами, пов'язаними зі старінням, підтвердженими висновками лікарсько-консультативної комісії органів охорони здоров'я);

5. пансіонати для ветеранів війни та праці (стаціонарні установи з підвищеною комфортністю).

Під час підготовки цього дослідження автори з Інституту демографії та соціології НАН України звернулися до підготовленої ними наукової книжки, в якій розглядається низка актуальних питань, пов'язаних із процесом глобального старіння населення. [25]

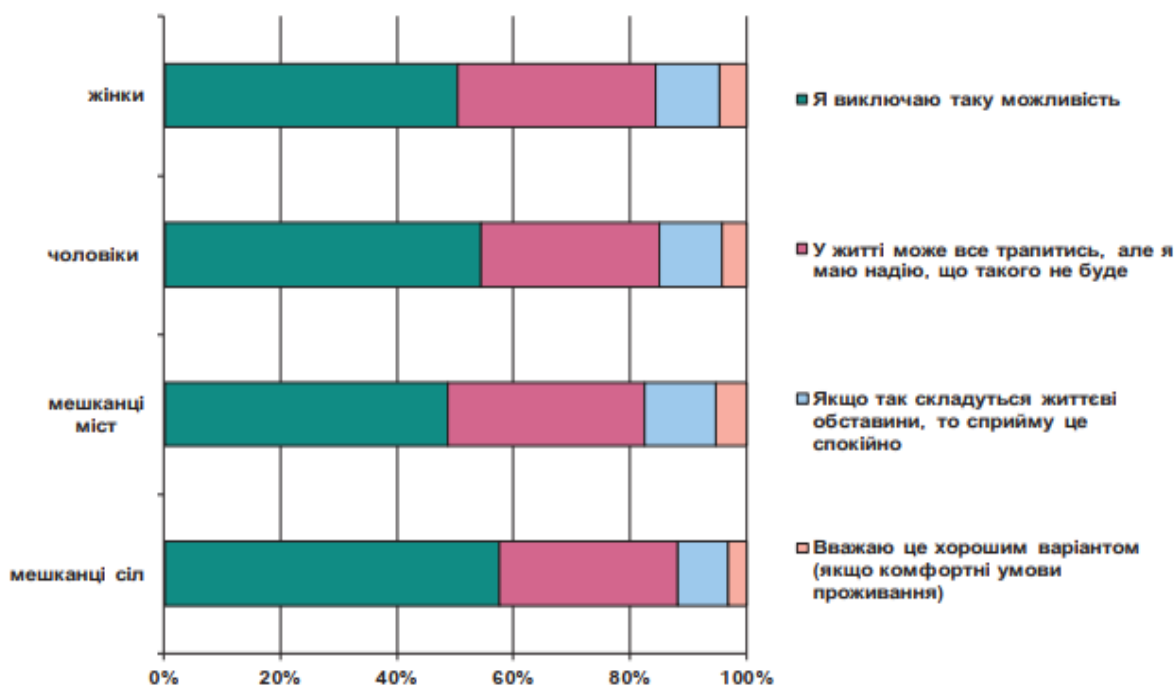

Рис. 2.1. Розподіл літніх респондентів за їхнім ставленням до можливості саме для них проживати у будинку-пансіонаті для осіб похилого віку, %

Ставлення літніх людей ще більш серйозне, коли йдеться про можливість переїзду до будинку для літніх людей або будинку догляду. Понад половина повністю виключають таку можливість, майже третина не хочуть цього, але розуміють, що обставини можуть змусити їх зробити це ("Я не знаю, що принесе життя, але сподіваюся, що не принесе"), тільки 11% спокійно ставляться до такої можливості, а 4,5% вважають це гарним варіантом. відсотків. Сільські жителі більш "консервативні", ніж міські, і часто відкидають можливість проживання в будинку для літніх людей/інтернаті (рис. 2.1).

В Україні освіта літніх людей є інноваційним проектом, спрямованим на впровадження та реалізацію принципів навчання протягом усього життя. Соціально-освітня послуга "Університет третього покоління" надається структурними підрозділами місцевих центрів соціального обслуговування. Мета послуги - створення умов для загального розвитку людей похилого віку, повернення їх до активного життя та допомога в адаптації до сучасних умов життя, зокрема: здобуття нових знань, про процес старіння та його особливості, сучасні методи збереження здоров'я, набуття навичок самопомоги, формування засад здорового способу життя та доступ до сучасних технологій, а також підвищення якості життя літніх людей через адаптацію до сучасних технологій мають бути забезпечені.

Перспектива використання фахівцями із соціальної роботи активації клієнта полягає в розширенні інструментів впливу на клієнтів і сприяння позитивним змінам. Безумовно, активізація ресурсів клієнта в поєднанні з ресурсами, які мають у своєму розпорядженні соціальні служби та держава, може свідчити про великий потенціал розвитку соціальної роботи з літніми клієнтами в країні. У плані професійної діяльності також є великі перспективи в плані організації роботи з клієнтами в максимально чіткій зміст, що відповідає цілям і завданням. По суті, йдеться про можливість формування техніки активації клієнта як окремої техніки соціальної роботи, що ґрунтується на використанні інших технік соціальної роботи, з дуже високою вірогідністю того, що впровадження однієї чи кількох соціальних технік дасть змогу досягнути позитивних ефектів та кінцевих результатів, у максимально підготовленому й контрольованому процесі. Вона полягає в організації робочого процесу в такий спосіб [39]. Важливо зазначити, що вищезгадана перспектива синтезу індивідуальних технік активації клієнта в соціальній роботі є досить реалістичною. Це пов'язано з тим, що на сучасному етапі практичного розвитку соціальної роботи активацію клієнтів різного віку та груп ризику розглядають як процедуру, вплив якої спрямовано на розв'язання конкретних робочих завдань. Крім того, одним із

найперспективніших аспектів соціальної роботи є мотивація клієнта, яка передбачає безпосередній активізуючий вплив на клієнта.

Наразі складно дати чіткі перспективи розвитку активаційних технік на практиці, оскільки їх розглядають як спосіб стимулювання активності та залученості клієнта. З іншого боку, практичне застосування технік активації в соціальній роботі можна чіткіше охарактеризувати на прикладі діяльності соціальних установ та організацій, що займаються соціальним обслуговуванням літніх клієнтів.

Перспективними напрямками є, наприклад, розширення по всій країні мереж підтримки літніх людей у мікрорайонах, будівництво спеціальних соціальних готелів, будинків тощо, а також значне розширення функціональних можливостей, наприклад, у територіальних центрах для літніх людей. З огляду на труднощі з будівництвом соціального житла і громадських будівель, говорити про розвиток у країні мережі різних типів спеціалізованих установ не є можливим. Однак не можна виключати, що в майбутньому може активно розвиватися напрямок організації комунального проживання літніх людей у будинках, пансіонатах і готелях, як це зараз спостерігається у США.

Звісно, не йдеться про повне "тиражування" американського чи іншого зарубіжного досвіду. Однак використання активізації як методу соціальної роботи, розглянуте разом із впровадженням нових технологій, з метою максимального дотримання вже згаданих додаткових принципів соціальної роботи, може стати основним напрямком розвитку соціальної роботи для людей похилого віку в Україні в майбутньому.

На попередньому етапі нашої роботи ми вже визначили, що держава зацікавлена в найраціональнішому підході до соціального обслуговування, коли найпозитивніші результати досягаються в найкоротші терміни та з найменшими витратами. Тому цілком природно, що держава рухається в цьому напрямку. Іншим важливим аспектом є те, що нині також

переглядається розуміння державою старості та старіння. Оскільки сучасна соціальна тенденція така, що населення загалом старіє, це елемент, до якого держава має підготуватися. Йдеться також про те, як держава визначає цю вікову групу і як вона організовує соціальні послуги. Звісно, держава не може просто підвищити пенсійний вік, тому що це не розв'яже проблеми старіння та соціальної роботи для літніх людей.

Теоретичне розроблення технологій активації дасть змогу не тільки створити дискретну соціальну технологію активації, а й у перспективі максимально розвинути наукове розуміння змісту соціальної роботи з людьми похилого віку, щоб потреби держави та її клієнтів були враховані в оптимальному балансі. Звісно, потенціал активаційних технологій не обмежується соціальною роботою як наукою. Йдеться про розвиток таких наук, як геронтологія, соціальна педагогіка та геріатрія. Розробка методів і моделей активізації, вивчення впливу старіння на людські здібності, аналіз впливу пасивності на стан літніх людей тощо. - це не лише перспективний напрямок досліджень у вищезазначених науках, а й тема, що вже активно досліджується і продовжує вивчатися вченими в різних країнах.

Методи активізації клієнтів можуть також сприяти розвитку інноваційних моделей соціальної роботи, орієнтуючи спеціалістів та соціальні заклади на максимально широкий спектр можливостей, коли клієнти самі обирають зміст, форму та методи надання послуг, беруть активну участь у житті суспільства, слідкують та підтримують своє здоров'я, що також заслуговує на увагу. Безумовно, не можна говорити про тотальну спрямованість на активізацію всіх без винятку клієнтів. Це пов'язано з тим, що старіння або старість деяких клієнтів значно ускладнюється, коли їхній фізичний і психологічний стан не дає змоги очікувати або прогнозувати їхню активізацію через уже згадані об'єктивні причини. У зв'язку з цим необхідно переглянути розуміння можливостей активізації клієнтів.

У перспективі активізація клієнтів дасть змогу якісно змінити зміст роботи з ними, коли на зміну домінуванню одного підходу з боку держави прийде комплексне розуміння старості і коли задоволення матеріальних і фізичних потреб клієнтів перестане розглядатися як мета соціальної роботи. Звісно, у цьому напрямі є великі перспективи, але важливо розуміти, що в нинішній ситуації існують соціальні чинники, які необхідно розуміти та враховувати на додаток до економічних аспектів. Зокрема, це чинники, що впливають на настрої суспільних користувачів щодо формування матеріальних соціальних послуг у державі, а також політичні передумови формування соціальної політики держави. Ці питання потребують розв'язання, оскільки старіння населення є об'єктивним фактом, і якщо вік населення з часом збільшиться і соціальні виплати стануть визначальною частиною державного бюджету, це може стати чинником економічного уповільнення розвитку держави.

Ми не повинні уникати розв'язання цієї проблеми, яка з часом може стати центральною в економічному, соціальному та політичному плані. У цьому припущенні немає жодного перебільшення. Це пов'язано з тим, що фактор загрози для всіх соціальних та інших проблем уже є викликом для суспільства.

Таблиця 1

Відповідь	Чоловіки	Жінки
Не довіряю їй працівникам	17,2	19,1
Не вірю, що їх робота доброякісна	17,2	16,2
Вважаю це принизливим	24,1	22,3
Складно оформити цю допомогу	6,9	10,4
Треба платити, а в мене немає коштів	13,8	21,6
У нашій місцевості немає таких центрів допомоги	10,3	8,6
Вперше чую про таку можливість	17,2	15,1
Не знаю, як це зробити	15,5	15,8

Причини, через які люди похилого віку не зверталися за соціальним обслуговуванням, хоча потребували допомоги.

Аналіз ситуації, представлений у таблиці, показує, що старші вікові групи частіше за інших вважають принизливим звернення по допомогу до соціальних служб (24,1% чоловіків і 22,3% жінок).

Фахівці із соціальної роботи займають проміжне становище між державою і клієнтами соціальної роботи, володіючи як теоретичними знаннями, так і практичними навичками та компетенціями у сфері соціальної роботи. Справді, професіонали соціальної роботи, які перебувають "між" теорією і практикою соціальної роботи, між державою і населенням, мають не лише бути джерелом знань з різних аспектів практичної соціальної роботи, а й синтезувати нові підходи і перспективні напрями, використовувати теоретичні моделі в роботі з клієнтами тощо. Не існує Дуже важко переоцінити характер роботи фахівця. З іншого боку, практичні аспекти роботи професіоналів часто залишаються невідображеними в теоретичному аналізі, а досвід роботи з певними категоріями людей

залишається втраченим для науки через відсутність саморефлексії професіоналів.

У чому ж причини такої відсутності відображення передових результатів соціальної роботи в наукових дослідженнях і працях? На наш погляд, причин такої дистанції між практикою і теорією соціальної роботи в нашій країні кілька.

Не всі соціальні працівники, але деякі систематизували свій досвід і роботу в наукових публікаціях, дослідженнях і статтях, що вже досить позитивно. Однак для більшості професіоналів відображення практичних результатів їхньої роботи є неактуальним, що створює умови для вже описаного дистанціювання між теорією і практикою соціальної роботи [29].

Одна з основних причин такої ситуації полягає в тому, що професіонали настільки зайняті роботою з клієнтами, що не вбачають необхідності або можливості ділитися результатами власної діяльності з іншими професіоналами, створюючи свого роду інформаційний вакуум. У випадку соціальної роботи з літніми клієнтами актуальними є ті самі проблеми та причини постійної циркуляції інформації та відсутності аналізу. Оскільки соціальною роботою з літніми людьми займається значна кількість професіоналів соціальної роботи, можна було б припустити, що вихід наукових досліджень у царині соціальної роботи з літніми клієнтами та активізації клієнтів похилого віку буде значним, але в процесі підготовки цієї роботи це припущення було відкинуто. Той факт, що активна наукова діяльність професіоналів соціальної роботи сприяє підвищенню їхньої компетентності та розвитку наукових знань щодо практичного й теоретичного змісту роботи з клієнтами різного віку, є незаперечним.

Проте постає питання, чи можливо отримати інформацію про зміст практичної діяльності професіоналів таким чином, щоб вона відображала найважливіші аспекти їхнього власного досвіду, спостережень і роботи. На наш погляд, інструменти наукового дослідження є дуже корисними та продуктивними. Ба більше, у різних дослідженнях деякі науковці

використовують різні види опитувань, анкетування та інтерв'ю із соціальними працівниками з метою здобуття нових наукових знань або підтвердження вже наявних. Такі підходи можуть вирішити безліч проблем і дилем для професіоналів. З одного боку, це дає їм змогу поділитися, систематизувати та проаналізувати свої знання та практичний досвід; з іншого боку, економить час та інші ресурси, необхідні для публікації наукових праць у різних джерелах, тощо.

Звісно, як спосіб отримання інформації, дослідження має свої особливості, як позитивні, так і негативні, але в ситуаціях, коли наукова активність соціальних працівників-практиків є мінімальною, такий підхід цілком виправданий. Хочеться сподіватися, що в майбутньому професіонали поступово повернуться до наукового розуміння практичної діяльності, і контакт між теорією і практикою соціальної роботи буде покращено. Важливо розуміти, що розвиток соціальної роботи неможливий, якщо теоретичний зміст соціальної роботи буде наповнений тільки аналізом зарубіжного досвіду, оскільки це зруйнує необхідний зв'язок між теорією і практикою, які в кожній країні мають свої особливості та контексти.

Цей аналіз ґрунтується як на актуальних поточних статистичних даних, так і на матеріалах спеціальних соціально-демографічних досліджень, зокрема дослідження "Люди похилого віку в Україні: умови життя та соціальне забезпечення", проведеного 2013 року Центром соціального моніторингу за підтримки Фонду ООН у галузі народонаселення (ЮНФПА).

Важливо розуміти, що не лише у сфері соціальної роботи держава потребує масштабних змін. Ідеться також про загальну державну концепцію визначення та розуміння старіння, про те, що старіння не означає негайної втрати всіх соціальних та економічних прав, не означає соціальної стигми та ізоляції, але що люди похилого віку, хай де б вони мешкали, повинні мати змогу функціонувати в суспільстві якомога довше. Розвиваючи вже проголошену концепцію соціальної роботи для літніх людей, держава зможе

не лише створити ефективну систему соціальних послуг, а й сприяти серйозним змінам у суспільстві.

Звісно, ефективне функціонування суспільства настільки важливе, що не може бути прив'язане лише до однієї вікової групи та потребує значних і всебічних досліджень, тож також важливо зрозуміти, наскільки ґрунтовними та якісними будуть зміни, яким буде процес їхнього впровадження та як це відіб'ється на інших вікових групах країни. На цьому тлі стимулювання активності клієнтів будь-якої вікової групи відкриває великі можливості для розвитку соціальної складової функціонування особистості, що, поряд із розвитком інших аспектів, дає змогу говорити про гармонійний розвиток людини, її здоров'я та високу функціональність у суспільстві.

ВИСНОВКИ

Люди похилого віку - це особи, які прожили відносно довге життя, внаслідок чого вони відчують визначені психофізичні обмеження незалежно від наявності чи відсутності захворювань, в деяких випадках вони функціонально недієздатні, тому їм необхідна допомога зі схорони. Згідно з класифікацією Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), осіб у віці від 60 до 74 років відносять до категорії людей літнього віку, від 75 до 89 років - до старих людей, а від 90 років і старших - до довгожителів.

Технології соціальної роботи розглядаються як сукупність систематизованих знань, що відображають основні етапи та елементи соціального обслуговування, забезпечення та захисту людей, що знаходяться в важкій життєвій ситуації.

Старіння – поступовий відхід індивіда від соціальних зв'язків, втрата вже набутих і досить низький рівень становлення нових відносин/

З'ясували правову складову використання з людьми похилого віку в соціальній роботі.

Декларація ООН із проблем старіння, Міжнародний (Віденський) план дій із проблем старіння, Міжнародна стратегія дій із проблем старіння, та інші; серед вітчизняних варто зазначити Закон України "Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні", Наказ Міністерства соціальної політики України від 16 листопада 2020 року № 769 "Про затвердження форм документів, необхідних для надання соціальних послуг" та інші.

Також було з'ясовано, що основні напрями соціального захисту геронтологічної групи населення – соціальне забезпечення і соціальна допомога.

Соціальне забезпечення людей похилого віку – система заходів, спрямованих на захист матеріального становища, надання грошової і

матеріальної допомоги, зміцнення системи соціального обслуговування клієнтів (старих і немічних).

Соціальне обслуговування включає сукупність соціальних послуг, які надають громадянам похилого віку або інвалідам вдома і у спеціалізованих державних закладах та структурах, що діють за підтримки органів місцевого самоврядування.

Визначено перспективи розвитку теоретичних і практичних можливостей активаційних технологій для обслуговування населення України.

Державі необхідно створити умови, за яких люди похилого віку зможуть не тільки продовжувати брати активну участь у суспільному житті, а й захочуть це робити. Сучасна практика не демонструє такого явища. Тому державі вкрай необхідно знайти можливі механізми заохочення та стимулювання активності літніх людей, поряд, наприклад, з підвищенням рівня охорони здоров'я. Соціальна робота є одним із найперспективніших ресурсів у розв'язанні цих проблем. Саме потенціал професійного впливу соціальних працівників дає змогу державі домогтися глибоких змін у розв'язанні цих проблем.

Загалом, виходячи із загальних результатів роботи, ми вважаємо, що поставлених цілей досягнуто і розкрито зміст надання соціальних послуг людьми похилого віку з усіх ключових аспектів. Проведене дослідження не тільки дало нам змогу зробити вищевказані висновки, а й показало великі перспективи для подальших досліджень.